

SZITTYA (2) fn. tt. szittyát. Régi nép neve. A régi görög íróknál: $\sigma\upsilon\chi\theta\upsilon$, a latinoknál: *scytha*. Nálunk is régebben egészen a latin szerént ejtetett. Némelyek görögösen *sküthanak* is írják. A görögöknél még így neveztek bizonyos szolgálókat is, kik nyilvános poroszlóféle szolgálókat teljesítettek, vagy mint némelyek tartják, idegenszerű ruhájoktól, vagy mivel e szolgálóra valóságos *scythákat*, mint erős, izmos férfiakat alkalmaztak; ugyanezeket másképen *toxothV* (a többesben: *tnxotai*) néven nevezték, mely szónak 'ijász' (*Bogenschütz*) jelentése van.

A *scythákat* főképen két régi író ismerteti: Herodot és Ptolemaeus. Herodot Krisztus előtt 480-ik évben született, és híres történelmi munkájának megírását a tudósok élte 44-ik évére teszik. Szerénte *Scythia* (*Szittyahon*) határai valának délnyugot felé az Ister (*Duna*) folyam (torkolatai), keletre a *Maeotis tava* (*Azov tenger*) és *Tanais* (*Don*) folyam, nyugotra az *Agathyrsi hegyek* (erdélyi keleti és déli heglánczolatok), a *Dniester* és *Bog* (*Bug*) folyók tóforrásai, északra, messze a *Borysthenes* (*Dnieper*) torkolatától egy nagy pusztaság, délre a *Pontus euxinus* (*Fekete-tenger*); vagy mint egyik újab., külföldi munkában röviden olvasható: *Scythák* neve alá foglalták a görögök már kora időben, azon népségeket, melyek a mai *Moldva* és *Oláhországban*, déli Oroszország téres sikságain és *Krim félszigeten* lakozának, és akik Herodot előadása szerént magukat a király melléknevétől *skolot* néven nevezték.

E névre nézve érdekes lesz itt közölni, miket róla főképen Neuman munkája (*Die Hellenen im Skythenlande*) után Télfy János tagtársunk közöl:

"A *skolot* név még ma is főnáll a mongoloknál: minthogy *Burät* nevü törzsük szintigy neveztetik... E szó mongol törzse *dzol am*. szerencse, siker, s innen *dzoltu v. dzoltai am*. szerencsés. S így már azt is tudhatjuk, hogy a *scythák* királyának mellékneve: szerencsés, t. i. *dzoltu v. dzoltai*.

"Ha a görögök szerént a *scythák* magukat *skelotoknak* nevezték, világos, hogy amaz előbb., név nem *szittyá* (*scytha*) szó. Magára a 'scytha' névre nézve némelyek azt mondják, hogy nyilazási ügyességök miatt nevezték így, s hogy e nevet a szlávoktól tanulták volt. *Lithvániában* még most is hallani e szót *szauti* = löni v. lövész, nyilazni v. nyilas. *Livonia*, *Finnland*, *Laponia* és *Kurlandban* e szó *skytta*, *kytta*, *kyt* = *ijász*; s ezt a régi poroszok *szythi-nek* hívták. *Pellontier* ellenben a kérdéses szót a német *ziehen-től* (költözködni) származtatja, mivel a *scythák* vándor nép valának. (*Larcher: Histoire d' Herodote* 3. köt. 414. l.). Legújabb időben *Cyprien Robert* (*Le mond slave, Par is.* 1852. II. köt. 68. l.), az illyr nyelvből magyarázza a *scytha* szót, és pedig *szkitati* igéből, melynek jelentése: kóbor életet viselni (csatangolni). Ezen szó, úgymond, a szlávoktól ment át a görögökhöz, kik annyira visszaéltek vele, hogy különféle barbár népeket jelöltek ezen általános névvel.

"Mások arra hivatkoznak, hogy a szlávok még jelenleg is *csud-oknak* nevezik a finneket, s hogy *csud* nem más, mint a görög $\sigma\upsilon\chi$. De erre azt lehet válaszolni, hogy a szlávok minden idegent neveztek *csudnak*, s csak, későbbben kiválólág a finneket. S azután nem is lehet bebizonyítani, hogy a görögök a szlávoktól vették volna át a *scytha* ($\sigma\upsilon\chi$) szót. A *scythákkal* szomszédos nép, melyet a görögök legelőször tanultak ismerni, valának a *géták* a *Balkán* és *alsó Duna* között; ezek pedig *thrákok* voltak. Valószínű tehát, hogy görögök ezeknél hallották legelőször a *scytha* nevet. (*Neuman* 139, 140. l.)."

Még egy véleményt talál az olvasó e Szótárban a *CSUD* v. *CSÚD* cikk alatt. Herodotból minden esetre kitűnik, hogy a *scytha* ($\sigma\upsilon\chi$) név, akárkitől vették a

görögök, nem scytha szó, mert Herodot nagy tekintélyű és történetíró szerint, mint fönteb., láttuk, azon népség magát királyuk melléknevétől skolot -nak hívta, s e nevet Neumann, mint imént szintén láttuk, a mongol dzoltu v. dzoltai szóval azonosnak tartja. Neumann több más scytha szót is, melyeket Herodot megérint, a mongol nyelvből fejt meg. Herodotból rövid kivonatban még ide írjuk e következőket: "A Don és Dnieper között székel a nemzet fő tömege, melyet ezen történetíró három csoportra, ú. m. szabad vagy királyi, tovább., nomád és földmivelő scythákra osztályoz. A földmivelő scythák a Borysthenes (Dnieper) folyóhoz legközelebb lakoztak; keletre hozzájuk a nomád (v. pásztori) scythák, s még tovább keletre a királyi scythák honoltak, kiknek tartománya királyi székhely-nek is neveztetett. Ezek délfelé egész a tauri félszigetig (Krimig), keletre a Maeotis tava (Azóv tenger) egész partja mentében a Don folyamig, s északra 20 napi járóföldig terjeszkedtek, s magukat minden scythák között a legjelesebbeknek a vitézebbeknek, és a többit alattvalóiknak tarták.

Ezeket tekinthetjük a Herodot igazi scytháinak; mert Herodot szerint is a boristheniták kikötőjétől kezdve első laktak a kallipidák, kik görögscythák. Ezeken túl más nép, kik alazonoknak neveztetének. Ezek és a callipidák a többiben ugyan hasonló szokásokat követtek, mint a scythák, de táplálkozásra gabonát vetnek stb., Az Alazonokon túl laktak a szántó scythák, kik eladásra veték a gabonát. Ezeken túl laknak a neurok. Átkelven a Borysthenesen, látjuk először, úgy mond Herodot, a tenger mellékén Hyláát (erdőséget), ezen túl laknak a földmivelő scythák (mint föntebb). Átkelven Tanais folyóján, nem vagyunk többé scytha földön, hanem az első vidék a sauromatáké. Ezeken túl laknak a budinok stb. Stb.

Ptolemaeus Krisztus után a 2-ik század első felében, tehát Herodot után mintegy öt századdal később, és már akkor élt, midőn a hiungnuk (húnok) nagy tömege az ősi földről (Sína északi szomszédságából) az első század végén a többtől elszákadva, nyugotra a Volga felé nyomult, s hatalmuknak engedve, az útjokban talált népségek vagy velök egyesültek, vagy előlük elvonultak. (Lásd HÚN és MAGYAR czikkek alatt). Tehát nem csoda, ha nála Scythahonnak más alakját, és amennyiben a kelettel is összerak Herodotnál, nagyob., kiterjedését is találjuk. Ő azt nyugoti és keletire osztja, minthogy azt az Imaus hegye (magyarul: havas, Imaus incolarum lingua nivolum significat, Plinius), kétfelé az Imauson belüli (innen) és az Imauson kívüli (túli) Scythiára választja. Az Imauson pedig Galletti és Falk szerint a Himalaya hegyláncz értendő, vagyis mivel Funke az alatt az Altai hegyet is említi, az Imaus úgy tekintendő, mely délkeletről északnyugot felé az Altai hegységig terjedett. Ptolemaeus szerint tehát az Imauson belüli vagy nyugoti Scythia határai valának, keletről az Imaus, északról ismeretlen világrész, nyugotról a Volga (tehát már a hiungnuk is bennfoglaltattak), és az ázsiai Sarmatia, délre a szákák, Sogdiana, Murgiana az Oxus torkolata mellett és a káspi tenger. A népségek legnagyobb része azon hegyektől neveztetek el (az idegenek által), mely körül azok lakozának. Az Imauson kívüli (túli) vagy keleti Scythia határai valának nyugotról az Imaus, északról ismeretlen vidék, délről az indiai hegyek a Gangesen túl, és keletről Serica (Sínának egy része), tehát ez alatt nagy részben a mongolok földje is értetik. ("Es begreift also von Tibet an gegen Norden einen westlichen Strich der Mongoley und Kalkos." Funke).

Herodot után megemlítendő még, hogy a persák a scythákat szákáknak v. szákoknak (saxai) hívták; és Vullers szókönyvéből tudjuk (túri - - szónál), hogy scythák neve alatt a persák a turkokat s párthusokat is értették. Különösen a szákákról, a régi classicusok után azt írja Funke: "A szákák (sacae) keleten általános neve a scytha népeknek, Közép-Ázsia hegységeiben és pusztaságaiban a Kaspi tengeren túl. A görögök és rómaiak e névvel csak egyetlen scytha néptörzset jelöltek, melynek lakhelye a mai földképen magában foglalta kis Bocharát, a kirgiziek és dzongárok némely határos földjeivel, tovább., a Kobi nevű nagy homokpusztaság nyugoti és Tibet északnyugoti részét."

Béla király névtelen jegyzője (Anonymus Belae regis notarius) szintén Scythiából származtatja a magyarokat. "Miképen szállott alá a scythiai földről a hét fejedelmi személy, kiket hét magyar-nek nevezünk."... "Scythia tehát igen nagy föld, melyet kelet felé Dentu-magyar-nek neveznek, (azaz dóni v. tanaisi magyarnak, mert a tu végzet a mongolban mellékneveket alkot, s egy külön értekezésben megmutatandjuk, hogy az Etele és húnjainak nevei, valamint a vezérek v. első fejedelmek korában eléforduló nevek és néhány szó a mongolban ma is feltalálhatók, Neumann is a mongolból fejt meg számos scythia szót), melynek határa az északi résztől a Feketete ngerig terjed, mögötte pedig vagon a Thanais (Don) nevezetű folyó."... "A magyarok nagy vitéz és a hadi küzdelmekben nagy, hatalmas nemzete tehát... eredetét a scythia nemzetből vette, melyet tulajdon maga nyelvén Dentu-magyarnak neveznek" stb.

"Szép Ázsiának földén, a szittyá telkeken,
Büszkén miként a párducz, ha harcz után pihen,
Kemény és nyers erőben egy harczos nép lakott;
De rajta bús hasonlóság nagy átka nyugodott."
Garay. (A magyarok Mózese)

HUN (2) HÚN v. HUNN, v. fn. és mn. tt. hún-t, tb. ~ok, harm. szr. ~ja. Régi népség, mely Európában Atila vagy Etele uralkodása alatt élte fénykorát, különösebben egyén ezen népségből. A magyar népmondák és krónikások szerint: Jáfet (Mózes Gene sise szerint Khám) magyából származott Menróth óriás (némelyek szerint: Nemróth, Nemproth, Nembrothus, a Genesis szerint: Nemród, Nimród), ki a Babel, vagy Babilon tornyát kezdte építeni, de a nyelvek zavarodása után Eviláth földére (mely e krónikások szerint Persia vala) költözött, s itt Eneth (v. Enech v. Enach, v. Onech v. Oneth) nevű feleségétől két fiat nemzett: Hunor és Mogor v. Magor (némelyek szerint: Magog) nevűeket, kiktől a húnok vagy magyarok származtak. (Béla király névtelen jegyzője, Kézai Simon, Budai krónika, Verböczy stb.). A székelyek Erdélyben ősi mondájok szerint magukat Etele húnjai ivadéknak tartják. Ha a szóelemzéshez szabad folyamodnunk: valamint hún, hunn a ,hon', tájdivatosan honn v. honny fő névvel kapcsolatban annyi volna, mint: honos, honnal bíró, (a törökben is hon-nak, s a héber ['ún] am. lakni), úgy ,székely' szó is ,székelő', azaz ,állandó széken lakó' értelmet mutatna, melyekkel ellentétben állának a ,csángó', azaz csaongó, csapongó, ,palócz', azaz ballócz, ballagócz, ,kabar', azaz kóbor nevezetek. Közönségesen a hún szót kún-nal is azonosítják. A hún név már a régi persa ékiratokon is eléfordul (Lassen: Die Altpersischen Keil-Inschriften von Persepolis stb. "Wir haben natürlich nicht an die späteren Hunnen zu denken, weder an die Attilas, noch an die Beherscher des Indus zur Zeit des Cosmas, oder an die Nephthalitischen des östlichen Persiens späterer Zeit. Die

unsrigen sind an Alter weit ehrwürdiger", mondja Lassen). A történetírás azt is mondja, hogy a sínai kőfal s húnok megtámadásai ellen építtetett. Ptolemaeus Claudiusnál (138-180.) Kr. u.) a szittyák közt megemléstetnek a chunok (Télfy János: Görög források a scythák történetéhez). Az európai történelemben a hún nép Etele (Atila uralkodása alatt érte el fénykorát. Jeles történetbevérok, különösen Barthal György, a magyarnak latin hungarus nevét a hun-ugor szókból szerkesztik össze, melyet a Névtelen jegyző és Kézay után némelyek, mint Engel, Ungvár-ból származtatnak. Jordanesnél is olvasható: hunugur, hunugar, Priscusnál: onogur, unugur.

Azonban lehet a gar, vagy ha a g az n-hez, mint orrhanghoz tartozónak vétetik: ar, pusztá képző (formatívum) is, a midőn ung akár mint folyó, akár mint tartomány vagy vár, szintén származhatott a hún (n orrhanggal: huń v. hung) szótól, s így a Névtelen jegyző és Kézay Simon származtatásában sincs semmi képtelenség, kik a közelebb fekvő, de eredetére nézve a hún-nal tökéletesen egyező, vagyis ugyanazon nevet vették magyarázatuk alapjául. Egyébiránt, minthogy nemzeti életünk és történetünkben e név kimondhatatlan nagy szerepet játszik, a főntebbieknek is némi igazolására, és mivel hazai történetíróink a mondandókat mellőzik, legyen szabad, egyik legünnepeltebb külföldi történetíró - Rotteck Károly - munkája után (nyolczadik kiadás, IV. kötet, 8. és következő §§ -okban) a húnok v. hunnok régi történelmét, itt rövid kivonatban közölni. "A nélkül hogy a sínai annalisták (vagy szorgalmas compileruk de Guignes) után a keleti magas Ázsia népeinek meddő történeteit elbeszélők, szemünket csak a félelmetes Hiong-nu népségre vetjük, kiknek korai hatalma, és sokáig tartó uralkodása keleten, nem kevésbé fontos, mint későbbi tetteik az ő valószínű ivadékaiknak a húnoknak nyugoton." Közbe szólva, legyen szabad a Hiong-nu szónak, mely sínai írásmóddal van följegyezve, kiejtésére nézve megjegyeznünk, hogy minden egyszerű sínai szó, végül egy vagy több önhangzóból áll, s ha mássalhangzó van a szóban, ez az önhangzót mindig megelőzi, úgy hogy végül a mássalhangzók közül csak n vagy ng, mint orrhang (ń), s igen ritkán még csak l fordulhat elé, és ha idegen szót, mely mássalhangzón végződik, a sínai ember teljesen ki akar mondani, ezen mássalhangzót, vagy ha több van, mindeniket is a megelőző önhangzótól, vagy legfőlebb n orrhangtól elkülönítve, s még egy önhangzóval megtoldva ejti ki, pl. crux latin szó a sínai ember szájában (r és x, z betűji nem lévén, amazt l-nek, ezt sz-nek mondja) így hangzik: ku-lu-szu, oly formán, mint Kreutzer némely magyar szájában: ka-ra-ja-czá-r. Továbbá, ha két vagy több önhangzót találunk is egy szóban, egyike, főleg pedig az i, de többek is csak a főbbik önhangzó erősítésére szolgálnak, pl. Liao csak ily formán olvasandó: Lo, Sziao am. Szo, Kiun am. Kjun, Kiúo = Kúo. Mind ezek szerént a sínaiak valamely hosszabb idegen szót egyes szótagokra szakgatnak, s pl. Cardinalis-t így hangoztatják: Kja-ul-ti-na-li-szu (a sínai nyelvben d sem lévén, helyette t áll), még az ott lakó héberek is a Bresit szót így ejtik: Pie-le-si-cze, (b sincs a sínai nyelvben). Adelung Mithridatése és Endlicher sínai nyelvtana. Ha tehát a sínaiak a hún vagy hűnn szót kimondani vagy leírni akarták, azt okvetlenül így hangoztaták: hioń -nu, azaz a hosszú ú vagy hangsúlyos ű kiejtésére még egy segédhangzót kelle fölvenniök: hioń, vagy mint ma is mondaná a palócz: huon, s a második n-net a megelőzőtől elválasztva, még egy megfelelő önhangzóval pótolnia: nu; végül az o az orrhangot maga után nem tűri; tehát a mi nyelvünkön a főntebbi hiong -nu (vagy hioń -nu), csak hűnn-nak olvasandó. Hiún Schottnál egyszerűen is eléjőn. Most folytassuk a történetet.

"Tizenkét századdal a mi időszámításunk előtt alapult meg a Hiong -nu (olvasd: hunn) nemzet uralma. A mongol magaslaton a Kobi pusztaság egy részében, honnan Sínába juthatni, állnak vala sátoraik, s már korán fenyegették a sínai határszélt. Azonban, legelsőbben Krisztus előtt a harmadik században tűnt fel a hiong -nu (hun) név, az előtt uralkodók szerint változván nevezeteik, s innen lesz történelmök egybefüggő. Ő ellenök építtetett a nagy sínai kőfal. De hiába! A tanjou -k (isten fiai, így neveztettek a hún fejedelmek) ismételve áthágták a roszul ótalmazott véderőséget. Magas Ázsiának legnagyobb részében, a keleti Óceán szomszédságától Irtsig, a sínai határszéltől a szibériaiig kiterjeszték a hunnok dagadozó hatalmukat. E megmérhetlen területen minden népségek meghódítottak vagy kiirtottak; a tanjouk (isten fiai) táborában kétszáz ezer számot haladó lovasok valának. Végre egészen legyőzték a sínaiaknak noha jól begyakorlott, s fegyverben jártas seregeit is, és ezek birodalmát még nőkben is adózójukká tették.

"Azonban a legmagasabb hatalom és dicsőségnek, s alkalmasint az elbizottságnak is időpontjára rövid időn zavar és baj következett. A sínaiak, ellenségeiknek meghasonlása és saját ravasz politikájok által újra fölemelkedtek. Véres és változó hadjelenetek után, főképp a fejedelmi utódok czivódása miatt, elvégre a hiong -nukat, miután egyik fejedelem magát a sínaiaknak önként alávetette vala, a sínaiak és ezektől fellovált sien -pi népség levertek, és tizenhárom százados birodalmuk végét érte (Kr. u. 93-dik évben), s fő lakhelyöket a sien-pik foglalták el.

"Egy kis rész ott maradván a sien-pikkel öszvekeveredett, egy más dél felé a már előbb elszakadt, és a sínaiak uralma alatt álló testvéreihez huzódott, s történelme megszűnt. De a legvitézesebbek és daczosabbak az északi birodalomban bátor elszánással a távol nyugot felé indultak, ellenségeik fegyvere és hatalma előtt hozzáférhetetlen menhelyet vagy hont keresvén, s ott útvén tanyát, hol legelőt találtak és vadászhattak. Két száz évig kísérek vala szemmel a sínaiak a vándor hunnokát, de annál homályosabban, minél messzebbre távoztak, míg az Imauson túl teljesen eltűntek szemek elől.

"Két nagy seregre oszolva vonultak ki a hunnok a pusztaságból, mely ma a Szoongarok (v. Dzungárok) nevét hordja, egyik rész dél-nyugotra az Oxus (ma Dsihun v. Amu-Darja) felé, a másik észak-nyugotra a Volga felé. Az első, melyek Tie -le, (sínai módon írva, am. tele, vagyis telep), másképp: ab-tele (a történetíró magyarázata szerint: Wassertele, tehát kétségtelenül: habtelep, vízi telep) nevet viselének, és névcsonkítással Euthaliták vagy Hajathaliták-nak (főntebb Lassennél Nephthalitáknak) neveztettek, (ennyire elferdíték az idegen írók a tiszta hún v. magyar nevet, melyet még a sínaiak meglehetősen őszintén írtak le). Ezek Sogdiánában és környékén hatalmas birodalmat alkottak, a műveltségben is előmenetelt tőnek, sőt éghajlati befolyás és szelíd erkölcsök által testök színe is némi változáson ment át, fejez hunnok-nak neveztettek, s humanitásuk és hűségökről dicsértetnek. A perzsák történelme sokat elmond békében és háborúban volt érintkezéseikről ezen Hajathalitákkal."

Megemlítendőnek véljük itt, 1) hogy a régi Sogdiana magában foglalta Funke Real - Lexicon szerént a mostani északi Bocharát, továbbá Pelur egy részét és Kis-Tibetet, s kelet felé a szákák lakhelyét; 2) hogy egy újabb munkában, t. i. az "Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes" című gyűjtemény I. kötete 4. számában (Leipzig 1858.) a 41. lapon egy ide vonatkozó nevezetes hely fordul elő: "Wegen der Macht des Duhshamâ-Zeitalters wird die Macht der Mudgala mit Gewalt, wie ein Meerstrom die Erde

überfluthend ergreifen" stb. S alább ezen jegyzetet találjuk: "Vajjon kik lehetnek ezen Mugdala népség? Nyilván idegen nép, mely darab ideig Surâshtra fölött uralkodott, s melynek uralma alatt az ország 167. után egészen jó állapotban vala. Ez alatt, úgymond értekező, csak a Hindu szittyák (Yueitchi), vagyis Fejér -hunnok értethetnek. De honnan ezen feltűnő mudgala név, mely különben a hindu forrásokban ezen viszonyban sehol elé nem fordul? A hangzat szerént a mongol névhez közelednék, de amely részint általában ezen kora időben ki nem mutatható, részint pedig maga a nép miatt is ide nem illik." A 41. és 42. lapok alján mondja értekező: "Talán a mudgala vagy mudgara szó, mely pőrölyt jelent, épen a fejér hunnoktól, mint hóditóktól vétetett, kik Kosmas tanúsága szerént kora időben a hatodik századig még nyugoti Indiában lakoztak." - Ha már tudjuk, mint alább is látni fogjuk, hogy a magyar és hún vagy hunn azonegy nép, akkor könnyű megérteni, miért hívtak a fejér húnok is mudgala vagy mudgara néven; hiszen 'magyar' szót a gy miatt idegen nyelvek ma is mad jar-, madgiar-, madsar-nak írják, melyet régenten hon krónikásaink is mogor- vagy moger-nek írtak, honnét az u is (mint az o-hoz legközelebb álló) igazolva van annyival inkább, mert a szanszkritban rövid o nincsen is. Térjünk ismét a történelem folyamára.

"A másik sereg, lakhatatlan zord sivatagokon vonulván át, hosszú kóborlás után a Jaik és Volga között telepedett le a mai Baskírok földén, s dél felé mintegy Asztrakánig. A 'NAGY-MAGYARORSZÁG' (Grosz Hungarien) név, melyet még a XIII. században is viseltek e vidékek, (s melynek népeiről Julianus barátunk 1237 -dik évben tett utazásából, magyarra fordítva Szabó Károly által mi tudjuk, hogy magyarok valának, s még akkor is magyarul beszélének), ottani tartózkodásuk emlékeül szolgál. Most már örökös fejedelmek (tanjouk) nélkül, csupán egyes törzsfőnökök alatt vagy közös vállalatoknál, önmaguk választották vezérek alatt szabadságban és régi szokásuk szerént éltenek. Olykor keleten is uralkodtak Igurig és Lop tóig, erősbülve idegen népségek egyesülése által, vagy a velök rokon menekvők által a déli hún fejedelemségekből, melyeket a síniaik most szintén szét dúltak vala, és mind ezekkel együtt lassanként a régi félelmetességre és hatalomra nevedtek.

"De az engesztelhetetlen sien-pik nem szüntek meg a hiong-nu-k megtámadásaitól, azok kiszorították őket az Igur -ok földéről és Ili -tól a Jaik -ig, annyival inkább, mert őket magukat is a III-ik század közepén feltűnt újabb népségek keletről nyugotra nyomták; valamint a hiong-nu-kat is több más népség.

"A Hunnok - mely név alatt tűnnek fel most a római történetíróknál - elszánták magokat 374-ben, hogy a Volgán átkeljenek. A Volga nyugoti partjain tanyászó Alánokra ellenállhatatlan erővel rohannak a hunnok; s azokat szétverik vagy magokkal egyesítik. A további lépés a Donon v. Tanaison keresztül Európába hozza őket.

"Ekkor a Tanaistól a Dunáig és az Euxinustól a Balt tengerig a Góthok nagy nemzete uralkodik vala, keleti és nyugoti Góthokra oszolva. Egyszerre elterjed a híre eddig ismeretlen, utálatos népségek ellenséges közeledésének. Ázsia havasairól hömpölygött alá dülva, ellenállhatatlanul a számnélküli sereg. Alig vala rajtok emberi alak. (Természetesen mint megtámadó ellenséget a nyugotiak irtózatossá találták, és írták is le, de a természet kebelében, s vadászat-, baromlegeltetés- és harcban töltött életmódjuk is sokat tett mogorva külsejökre nézve az európai városi lakosok előtt); hisz még mai földműves kúnjainkat is egyik classicus költőnk megfeketült haragos kunok -nak nevezi). Azonban erőteljesek, gyorsak, lovaikon mintegy repülők, ölni vágyók, s a nyíl -lövésben soha sem hibáznak.

"Egy embernyomon keresztül dúlongtak ezen gonosz teremtmények (Unholde) jelentékeny tettek nélkül az Al-Duna és Euxinus (Fekete tenger) északi tartományaiban. Fejeik, kik a római írónál megneveztetnek, egész Rua-ig (Rof-ig) úgy látszik csak részbeli vezénylők valának. Roa vagy Rugilas fejlesztette ki az ötödik század elején a nemzet egyetemes főnökének hatalmát. De az ő tettei nyugoton csak Pannonia elfoglalására szorítkoznak.

"Halála után az uralkodás Attilára és Bledára (Budára) szállott" stb. I. Bővebben: Nyelvt. Közl. 1864. Így köti össze a külföldi tudósok legkitünőbbike a húnok vagy magyarok történetét - pedig szakadatlan fonalban - jóval Kristus Urunk születése előtti századoktól kezdve Attiláig, a sínai és nyugoti annalisok és krónikák nyomán. Miért nem követik őt honi íróink? - Úgy látszik a mondottakból, hogy nekünk az északi és nyugoti nyelvek mellett a délibb-ázsiai, különösen a sínai, arab, persa stb. forrásokat is kellene össztörténelmünk végett tanulmányoznunk. V. ö. KÚN, MAGYAR, SZÉKELY.

MAGYAR (1) (elemzését l. alább); fn. tt. magyar-t, tb. ~ok, harm. szr. ~ja. Gúnyos kicsinyzéssel: magyarka. Szoros ért. mint nemzeti név, jelent személyt, kinek mint nemzetünkből, vagy fajunkból valónak a magyar nyelv anyanyelve, vagy ha idegen nemzetbeli őstől származott is, idővel nyelvre, és szokásokra nézve, különösen pedig állandó ittlakozás által meghonosodott, vagyis a mi nemzetünk tömegébe olvadt. Ha még szorosabb értelemben vesszük, nemzetünknek és fajunknak csak azon részét illetné, mely a kunok, székelyek, palóczokon stb. kívül honi nyelvünket bírja anyai nyelvül, s mely mintegy törzs magvát teszi az öszves nemzetnek. Széles ért. mint az állodalmilag vett hungarus szó jelentése, magyarnak mondható a magyar haza mindenik lakosa. Ennélfogva nevezik a kivándorlott és megtelepedett cigányokat is új magyaroknak. Duna-, tiszamelléki magyarok. Felföldi, alföldi, erdélyi, havasalföldi magyarok. Csangó magyarok Moldovában. Kun magyarok. Palócz magyarok. Régi magyarok vezérei, fejedelmei. Magyarok Istene. Él még a magyarok Istene. Megemlegeted még a magyarok Istenét. Magyarnak Pécs, németnek Bécs. Igaz, tiszta, jó, vitéz magyar. Korcs, elfajult magyarok.

"Romlásnak indult hajdan erős magyar."
Berzsenyi.

Mint melléknév általán jelenti valaminek oly tulajdonságát, mely nemzetünk, fajunk és hazánkbeli eredetre, szokásokra, természetre, szóval nemzetünk és hazánk viszonyaira vonatkozik. Magyar apa, anya, szülék. Magyar nép, faj. Magyar ember, asszony, legény, leány. Magyar katona, vitéz, huszár, ezred. Magyar ló, ökör, juh. Magyar bor, kenyér, kalács. Magyar forint, am. 50 kr. v. 100 dénár (a vonásforint három márvásból, azaz ötvenegy krajczárból állott), amaz másképp: kurta forint. Magyar király, korona, főurak, nemesség, törvény, alkotmány. Magyar nyelv, irodalom. Magyar szabó, timár. Magyar ruha, viselet, nadrág, kalap, üng. Magyar zene, táncz. Magyar világ, a magyar országos lét, szokások, nyelv divatkora. Eléfordúl a történelemben hét magyar (a Névtelen jegyző írásmódja szerint: hetumoger) t. i. a hét vezér, kik alatt a magyarok e hazába jöttek; továbbá: dentumoger, a Scythiában lakó magyarok, kiknek birodalma nyugotról a fekete tengerig terjedt, hátok mögött pedig a Tanais vagy Don folyam volt nagy tavakkal (szintén a Névtelen szerint), honnan jöttek ki a magyarok a 7 vezér alatt. Dentu tehát lehet dontó, vagy inkább donti, t. i. idegen szóknál az n végzethez könnyen járul t pl.

rubin-t, forin-t (floreus után). Hogy dentu tízet jelentene, mind jelentésre, mind tárgyra nézve pusztán föltevésen alapszik.

A magyar szó történeti eredetét meghatározni a régiségbuvároknak volna feladatuk; azonban ez még mindeddig nincs bizonyosságra emelve, főleg azon okból, mert bár eredetünket a hagyomány a hun történelembe vezeti, de éppen a hunok ősi történelmét, mely főleg sinai forrásokon alapszik, még eddig a sinai nyelv nem tudása miatt eddiglen mi magyarok nem tanulmányozhattuk, holott saját nyelvének is segítségével egyedül csak a magyar dönthetné el végképen a kérdést. Mi itt röviden megkísérjük a 'magyar' szó jelentése körül először elemzőleg, azután pedig történelmileg a 'hungarus' szóval is összeköttetésben nyomozódni. Elsőben tehát elemzőleg itt csak azt fejtegetjük, miféle rokonhangú magyar szókkal van összeköttetésben, s ezeknél fogva mily jelentései lehetnek.

A régibb honi íróknál, kik nevünk leírásában hitelesebbek a külföldieknél, a mai magyar nevezet mager mageri, mager mageri módosításokkal fordul elő. A g és gy nyelvünkben tudomás szerént mint rokon hangok többször fölcseréltetnek, pl. genge gyenge, göngy gyöngy, göngyölít gyöngyölít, gertya gyertya, gümölcs gyümölcs, Georgius, György, angelus, angyal stb. A mag s rokon mog, magy mogy szók közvetlen jelentése gömbölyűség, kerekdedség, közvetett értelmök pedig gömbölyű vagy kerekded alaku növénytermény, melyet a latin semen, granum, a német Kern, Korn szókkal fejez ki. V. ö. MAG. Innen vették neveiket a magyal v. mogyal, magyaró v. mogyoró, melyekhez legközelebbi rokonok a bod bodza, bogy bogyó. Második alkotó része a magyar szónak régiesen er v. eri, ú. m. mager v. mageri, mager v. mageri, magyer (Katalin legendájában) v. megyeri, s hanghasonlással magyar v. magyarai; különösen ez utóbbi alak: magyarai 'magyar' helyett a régi iratokban gyakran előfordul pl. a Carthausi névtelennél (Toldy F. szerént 1517 és 1527 között): "Ki vala magyarai André királynak leánya." (Ugyanitt az egyszerű 'magyar' az országot jelenti: "Ki mikoron mind hozzá tartozóval Magyarra jött volna atyjafiához.") Továbbá 1550. évből: "Tegnap ebédre jött bé Kyrál Poson várába, az magyarai urak és nemessek ma at fen (ott fenn) voltak Kyrálnál." (Szalay Á. 400 m. lev. 69. lap.) Így Zwliman Zultán nyilatkozatában 1540-ből, Verböczi régi magyar fordításaiban stb. De ugyan ez időtájban előjön 'magyar' is, pl. 1549 -ből: "Te magyar nemzet ha fel nem ébrülsz." (Thaly K. gyűjt.).

Horvát István saját történeti buvárlatai nyomán is indulva a magyar szónak mageresztő, magvető, (agricola, georgius) jelentést tulajdonít, mi a szóelemzéssel ugyan nem ellenkezik, de 'mager' más értelmet is elfoglal. Mert er, mint az ered ereszt igék gyöke éppen oly önálló lehetett hajdan, mint a mered, mereszt származékok mer, a terjed terjeszt igék tér v. ter gyöke. Hogy létezett hajdan er ige, gyanítható az ere szóból, mely kantárt, azaz lóeresztő, lójártató szerszámot tesz. Az ere is pedig nem egyéb, mint az igenév erő módosított alakban. (Mellékesen megjegyezzük, hogy az igeneves szók majd ő e i ü majd ó a i u alakban jelenkeznek, pl. fűrgő sürgő, fűrge sürge, szeleverdő szeleverdi = szélverő, hányóvető hányiveti, csapdó csapd i, furó fura furu, szuszómuszó szuszimuszi, húzóvonó húzavona, sunyó sunya sunyi, magavető magaveti, markapökő, markaköpi stb.) E szerént az erő, ere és eri egyet jelentenek, s mageri v. magyeri am. magere v. magyere am. magerő v. magyerő (Kernmacht). Ha p edig a mag magy szót átv. értelemben vesszük, mint az emberi fajnak szaporítóját: akkor mag-eri am. faj eresztő, t. i. nép, mely mintegy magvát teszi több más, belőle származott népeknek, milyenek a kunok,

palóczok stb. kik raj gyanánt keltek ki a törzsnépből, melyet ez okból nevezhetni magerónek, mag -eresztőnek. - Továbbá él nyelvünkben egy szó, mely Sándor István állítása szerint is nem csak hímgolyót jelent, hanem magát a hímállatot is. Ezen szó her v. here (pl. here-méh), melylyel alaphangban megegyeznek a magyar fér, férj, továbbá a török er és eri, a latin vir, hellén arrhn, és szanszkrit varasz v. vírasz gyökeik, s valamint a latin vir és vires, hellen arhV és arrhn, úgy a magyar here vagy férj és erő rokonok. Ezen elemzésnél fogva a régies mag-eri am. magférfi, s mag-eriek am. magférfiak (Kernmänner, Kernvolk), kik mintegy magvát, lelkét, velejét tették azon különféle de rokon népeknek, melyek a magyarokkal egy ősi eredetűek, és egy nyelvűek voltak. Ezen értelmezésnek kedvez azon nemzettörténeti állodalmi és alkotmányi viszony, sőt általános nemzeti hagyomány és érzelem is, mely szerint a magyar fajú népségek között a magyar neve vitte és viszi a főszerepet, s ma is a kun, székely, palócz stb. nevek és népek csak egyes különös ágai és részei az általános magyar névnek és népnek; s kun, székely, palócz stb. magukat egyszersmind magyaroknak is tarják. Idegen népeknél a ,magyar' a latin ,hungarus' név alatt lón ismeretessé, mely hún -ból eredetnek mutatkozik.

S itt van helye e nevet s ezzel összeköttetésben a ,magyar' szót is a történelmi téren kutatni, oly történelmi téren, melyet hazai íróinknál az egy Prayn kívül hasztalan keresünk.

A ,hún' vagy ,hunn' szónál eladjuk igen röviden e népség történetét Európába vándorlásaig Rotteck kivonata után (némely nyelvészeti jegyzetekkel kísérve), ki azt Deguignes francia író nagyszerű, (negyed rétből öt kötetű, (német fordításban Dähnert János Károlytól egy külön kötetben a Bevezetés foglaltatik, és a többi rész négy kötetben foglaltatik) és nemében egyetlen munkájából vette által, azon Deguignes íróéból, ki a hunnok legrégebbi történelmét több századdal Kr. sz. előtt, nem mesékből, nem is néphagyományokból, noha mellesleg ezeket is megéri, továbbá nem képzelte valószínűségekből, hanem vagy egykoru, vagy a történeti korhoz közel álló, tehát a legnagyobb hitelességű sínai korrajzokból - annalisokból - merítette, és irányunkban is, némely más nemzetbeli írókkal ellenkezőleg, a francziáknál tapasztalt elfogulatlansággal állította egybe. Mely korrajzok annál teljesebb hitelűek, mert azon időben a hunnok a szomszéd sínaiakkal századokon keresztül csaknem örökös ellenségeskedésben élvén, azoknak minden tetteit figyelemmel kísérni valának kénytelenek. A sínai írásmódon (hiong-nu vagy Schott szótára szerint egyszerűen hiún, vagy pedig hiun-csu is) teljességgel nem lehet fennakadni, mert a sínai írók ezen népség egy nagy részét az ősi hunn birodalom felbomlása után egész a Volga folyam mentében történt letelepedésük alatt is némi figyelemmel követték, honnan a sínai források nagyobb megszüntével csak néhány év múlva Európába törvén, itt őket az európai írók veszik által ugyanazon (hunni stb.) név alatt. És Deguignes itt már ezen írókat is felhasználja. Lássuk tehát itt célunkhoz képest rövidke történetüket maga Deguignes után; de a kinek buvárlatait a főbb pontokban, különösen az Európába tört hunnoknak, a hiong-nuktól származtat több más, még pedig a legkitünőbb írók elfogadják, pl. Rottecken kívül Neumann Károly Frigyes a francia Akadémia által jutalmazott következő munkájában: Die Völker des südlichen Ruslands. Leipzig. 1847. Úgy hogy e jeles történelmi művet Deguignes nélkül alig is lehet érteni, sőt Deguignes mondja előszavában, hogy e tárgyra vonatkozólag a régi európai történetírók munkái csak a sínai korrajzok után nyernek világosságot. (Az olvasót mindenek előtt kérjük, legyen szíves Ázsia térképét is venni maga elébe). Deguignes a régi nagy tatárságot, körülbelül az úgynevezett Scythiát Ázsiában, keleti és nyugoti tatárságra osztja. A nyugoti tatárokról mondja, hogy ezek egész Ázsiában

kiterjeszkedtek, és később Európa és Afrika nagy részét is elfoglalták. A római írók hunnok (hunni) név alatt ismerték őket és eredetükről sok mesét elbeszéltek a nélkül, hogy hazájukat pontosan eládták volna. A sínai írók hiong-nu néven nevezik. T. i. a sínai tartományoknak (Senszi, Sanszi és Pecseli nevűeknek) északi határain lakott hajdan ama híres nemzet, melynek tulajdonképeni birodalma a mondott határokon kívül keletről a mandsu népségig, nyugotról Khamilig és az igurokig, s az Irtis folyamig terjedett, északról a Kalkas és Eleuth országokat lehet határuul venni, s ezen egész nagy birodalom Tatan nevet viselt. E nemzetből eredtek azok, kik a későbbi hunnok, turkok, mogulok, magyarok és tatárok neve alatt lőnek ismeretesekké. A sínai íróknál Hán sínai uralkodó ház korától fogva lett a hunn név állandó; előbb Jao sínai császáron kezdve mintegy két ezer évvel Krisztus előtt san -jong (hegyi barbár, Neumann szerint: hegyi fegyveres), majd Hia uralkodó ház alatt csong-jo (Neumann szerint hun-jo) néven, Kham uralkodó ház alatt pedig küei-jang (szellemek, t. i. rossz szellemek földje), és Cseu ház alatt hien-jün néven fordulván elé, mignem utóljára a hiong-nu (vagy Schott szerint hiun vagy hiucsu is) maradt meg, melynek véleményünk szerint (mint Hún alatt olvashatni) a magyar honi, némely szójárás szerint honni sőt honnyi is, azaz hazai, (vaterländisch) és földi (Landsmann) felel meg. (Schott szótárában az e nevet kifejező írásjegy két jegyből van összetéve, ú. m. kutya és hős, mely a sínaiaknak, azok mint engesztelhetlen ellenség iránti nagy gyűlölségét mutatja (barbari septemtrionales Sinensibus quondam infestiasimi - mint Schott mondja.) A hunn birodalom kezdetét mintegy 1200 évre tehetni Kr. előtt, de csak a 209. évben (Kr. e.) kezdtek oly hatalomra vergődni, hogy a sínai írók róluk körülményes tudósítást adnak, úgy hogy a hunn fejedelmek (csenjuk, vagy tanjuk) időrendi névsorát innen kezdve lehet egybeállítani, míg öszves birodalmuk ezen világrészben Kr. sz. után az első század vége felé végkép föl nem bomlott. Leginkább e korszakban mint hatalmuk tetőpontján nyugtalanították Sínát, és hódítottak meg t őbb népséget mind kelet mind nyugot felé, itt különösen a Kaspi tengerig és be Sibériába. Kr. sz. u. 46 év körül nagy éhség nyomta a birodalmat, s ez vala előkövete a bekövetkezett szerencsétlen felbomlásnak. Ekkor meghasonlás támadott az uralkodó családban, és a fejedelemtől a család egyik tagja a nép egy részével elszakadt, s a birodalom délibb részén a sínaiakhoz csatlakozva, sőt a másik északi rész irányában oly dühös indulattal viseltetve, hogy az olykor még békére hajlandó sínaiakat sem engedék kiengesztelődni, a régi fejedelmet s vele maradt népet több ízben megtámadták és végkép legyőzték. A győztes déliek úgy ahogy még mintegy negyedfél századig tartották magukat saját fejedelmeik alatt, de többnyire a sínaiak fensősége mellett. A legyőzött és más népektől különösen a Sien-i nevéüktől (előbbi alattvalóiktól) is nyomott északi hunnok régi birodalmukból kiveretvén, három főbb részre szakadtak. Egy részök nem messze Kasgar és Akszu felé (a mai Kis-Bochara nyugoti részében) s Persia határáig húzódott, és egész a Kaspi tenger hosszában kiterjeszkedett azon földön, melyet a persák Mauarennahar néven neveznek, (mely Vámbéry szerint arab szó, s am. folyamok köze, vízköz, nahar am. folyam) Kharisemmel együtt, körülbelül a mai Turkesztánban vagy Turánban vagy Nagy-Bocharában vagy Dsagatajban (így nevezve Dsenghiz khán 2-ik fiától s XIII. században). Az Oxus mellett telepedvén le Ab-tele azaz Deguignes értelmezése szerint Vízi-tele (hab-telep?) vagy Abtelita néven nevezettek, mely névből támadtak a romlott Eutha lita, Hajatelita, Nephtalita, Atelita Cidarita nevezetek. Nevezték őket Fejér hunnok -nak is, kik a többinél műveltebb életmódot követtek. A sínaiak ugyanitt már régebben Jüe -si hatalmas népségről is emlékeznek, kik egész Indiáig sőt Indiába tettek foglalás okat s hindu-scythák-nak is hívtak. Ezeket Degaignes gétáknak gondolja. De nem hihető, hogy egy hatalmas idegen nép a menekvő hunnokot oly könnyen befogadja, miszerént ezek egész országukba belefészekelik magukat; más részről a szilaj és vad természetü s

zordon külsejü hunnokról lehetetlen hinni, hogy itt letelepedvén egyszerre műveltek lettek a külsejökben is egyszerre elváltoztak volna, annyira, hogy amazok ellenében 'fejér' nevezetet nyerjenek. De legnevezetesebb, amit maga mond Deguignes, hogy a lakosok Szeiramtól (a régi szakáknak is lakhelyétől Kis -Bocharában) egész a parthusokig (kik túl a fejér hunnokon vagy Nagy-Bocharán laktak) értik egymást (egymás nyelvét), noha nyelvök egy kevéssé (azaz csak szójárásilag) különbözik (I. Kötet 83. 101. lap.).

Innen következtethetjük, hogy a jüesik, és fejér hunnok, kik Nagy-Bocharában vegyesen laktak, és Kis-Bochara lakosai egy nyelvűek valának, különben nem értik vala egymást. Azt kell tehát a történelemre is támaszkodva alaposan föltennünk, hogy még a hatalmas hunn birodalom korában, mely, mint föntebb érintettük, különben is szintén a kaspi tengerig kiterjedett, különösen a jüesik is 177 körül (Kr. e.) meghódítottak vala, tehát a keleti hunn birodalom felbomlta előtt már több mint 200 évvel, költözködtek ide hunnok, és a jüesikkel, vagy ha tetszik, gétákkal is egyesülve, távolabb a nemzet rabló természetü zömétől, itt szelidebb erkölcsöket vőnek föl, s a legyőzött északi hunnok egy része csak ezekhez menekült.

A másik rész nyugotnak tartva, s több népséggel, különösen a szintén hatalmas és közös eredetü uigur vagy ugor vagy igur népnek, mely néphez kétségtelenül az ut-igur, kutrigur, bitt-ugur, ulz-igur stb. népségek is számitandók, továbbá a jüesi, azaz fejérhunn népnek is egy részével egyesülve (lásd alább), sőt olykor Sínát még most is fenyegetve (mint hogy nekik a fejér hunnok is rokonaik voltak, és ezekkel együtt véve egész Kaszarig kiterjeszkedtek), a Volga folyam mentében és a Kaspi tengerhez északra fekvő földrészen a baskirok földén új birodalmat alkotott, melyet a nyugoti írók Magna Hungaria (Nagy-Magyarország) néven neveztek, mivel azt állítják, hogy a hunnok innen jöttek ki. (Német fordításban I. r. 397, 398, 413, 496. stb. lapokon); de uralkodók nevét, noha a 'csenju' nevezetnek még itt is nyomai vannak, épen úgy nem tudjuk, mint uralkodásuk korszakait; minthogy a sínai történetírók, kiket többé nem érdekel vala, hogy e népségről tudomást szerezzenek, csak némely szakadozott történeteket jegyzettek föl, melyek ugyan semmi öszvefüggőt nem nyujtanak, de arra mégis szolgálnak úgymond Deguignes, hogy ezen nemzetet szem elől nem veszítjük és látjuk, miként ez Európa szomszédságában a Volga folyam tartományaiban, melyeknek, (a történetírók) Nagy-Magyarország nevet adtak, ismét hatalmassá lőn (mint fönteb b). Innen rontottak ezen hunnok a IV. század vége felé Európába, s itteni történetöket nyugoti írókból már jobban ismerjük egészen Attila vagy Etele birodalmának felbomlásáig. - Mielőtt tovább mennénk, három dolgot kívánunk megjegyezni. Elsőben, hogy a hunok s velök egyesült népek nem mind költöztek át Európába (épen úgy mint a magyaroknak is a IX. század vége felé történt kiköltözése alkalmával egy rész Nagy-Magyarországban maradt, mely Julianna ismert tanúsága szerint még a XIII. században is fennállott és magyar lakosokkal bírt); világosan mondja Deguignes még pedig sínai írók után (a német fordításban I. kötet 401, 408 stb. lapjain), hogy e nemzet igen nagy számu levén, nem minden népcsoportok és törzsek (Horden und Stämme), melyekből az áll vala, vet tek részt azon nagy és terhes vállalatokban, hanem a Pai-kal tó (ma Baikal tó az Irkutzk nevü orosz kormányzóságban, melyet az oroszok szent tengernek is hívnak), továbbá Tula folyam körül, a Turfán hegységek északi részében, az Írtis folyam mentében az Altai hegyek mellékén, a baskirok földén, Kapcsak északi részén és Atel v. Volga folyam mellett elszórva maradtak, valamint azok is, kik Tele v. Tiele (Ab-tele v. mint tudjuk fejérhun) néven az Oxus mellett, a föntebb érintett Mauarennaharban székeltek. Innen

értjük, hogy Attila alatt a hunnok birodalma Európa és Ázsia tetemes részét magában foglalá (I. kötet 422. l.); Attila körül királyok és fejedelmek szolgálnak, s az ő parancsának mint rabszolgák engedelmeskedének (Jornandes után ugyanott 429. l.). Másik megjegyzésünk, hogy a magyaroknak a hunnoktól származtat nemcsak az őszves magyar hagyomány, hanem azon körülmény is igazolja, hogy őket csaknem az összes európai nép és irodalom (a szlávúágon kívül, mely jobbára csak az egyszerű ugor vagy rokon hangokat tartá fenn), a görög írónál (a Tourkoi szón kívül Ouggro, a latin és latin eredetű nyelvekben hungari, egyes számban hungarus, hongrois, hungarien, unghero (az olaszban a hunnok is unni), Ungar, üngürüş (törökül, de madsar is) stb. néven nevezi, mely név Deguignes szerént is am. onogur v. hunugar t. i. a hunnokkal egyesült ugor (a német fordításban I. k. 413, 438, 632, 637. lapokon, az ugorokról külön alább szólunk); kiválólá pedig azon nevezetes történelmi tény, hogy az egyesült hunn-ugorok alapították Magna Hungariában még a későbbi századokban is (mint föntebb említők) magyar nyelvű népek lakoznak vala. Harmadik megjegyzésünk, hogy a hunnok Attila halála és birodalmának felbomlata után az V. században mind idegenek mind egymás ellen harczolva nem sokára hatalmukkal nevéket is elvesztették; egyébiránt világosan megérintetik (Bevezetés 266. l. I. kötet 440. l. stb.) hogy egy csoport Georgia vidékein, saját fejedelmeik alatt mint Aribasut Ziligdes stb. mások (Zambergam fejedelmük alatt) a Duna körül foglaltak helyet, végre mások az avarokkal egyesültek. S a hunn név helyébe egy új név, a velök ugyanegy őseredetű de utóbb külön csoportosult és hatalmassá vált turk vagy türk név és törzs lépett. Tudni illik:

A sínaiaktól és saját testvéreiktől legyőzött rég i északi hunnok harmadik része Sína melletti birodalmuk felbomlása után az Irtis folyam hosszában fekvő Altai hegyekbe vonult. S itt több század folytán megszorodva, tőlök származtak Deguignes szerént (a nélkül hogy itt is a meséknek és mesés hagyományoknak helyt adnánk, melyek közül némelyek, pl. a farkas szoptatásáról, egyenesen a római meséskorból vannak kilopva) a VI. században hatalmassá vált turkok v. türkök, a XIII. elején pedig Dsengiz khán alatt a mogulok. Szóról szóra mondja röviden Deguignes már a Bevezetésben, 273. lapon: "A hunnoknak az egész tatárságban elszéledt nemzete elvesztette most (a VI. században) saját nevét, s minthogy közöttök a türkok népcsoportja igen hatalmassá vált, ez lön a neve az egész többi népnek, vagy sajátlag szólva, a többi népek a hunnokat csak a türkök neve alatt ismerték, valamint a következő időkörben Dsenghiz khán, ki a mogulok közül való vala, alkalmat szolgáltatott, hogy a mogul név a tatároknak csaknem általános neve lön." (A ,turk' név alatt, mely Neumann szerént hihetőleg a Turan névtől mint első székhelyöktől vétetett, nem a későbbi törököket vagy ozmanlikat kell érteni, noha ezek is amannak ivadéakai). Ugyanis a mely népet más történetírók turk vagy türk néven neveztek, azt a sínaiak Tu-kiue néven hívják. Ennek egyik főnöke Tu -müen a VI. században némely más, különösen a Tiele (fehér hunn) népnek is legyőztével nagyobb hatalomra vergődván, Il -khan nevet vón fel, s új hatalmas birodalomnak vetette meg alapját, úgy hogy ezután már az őszves hunn törzs csak ,turk' név alatt ismertetett, s mikor a magyarok a IX. század végén Európába költöztek is, Konstantin császár is szintén e néven említi őket. (I. K. 491. l.). Az Ottomannok vagy Ozmanlik pedig, - noha ezek szintén tatár eredetűek - hatalmuk és birodalmuk megalapítását Athman vagy Othman XIV. századbeli főnöktől számíthatják; miután t. i. az iconiumi (kármáni) seljucida sultánok ezen birtokát a mogulok a XIV. század elején elfoglalták, a KisÁzsiában levő, vagy oda menekült emirek közt leghatalmasabbá lön Othman, kihez a többiek is csatlakozva Görögországot pusztították, mígnem Othman későbbi utódja II. Mahometh a XV. század közepén Konstantinápolyt elfoglalta, és széles birodalma fővárosává tette.

Mai korban a régi hunnok lakhelyeit nagy részben ugyanazoknak ivadékai, ú. m. körülbelül a keletázsiai őshont vagyis Sínától északra eső földrészt Sínához tartozó Mogolországban, egyszersmind a Dzungárságban és Kis-Bocharában a mogulok (vagy mongolok), hova a kalmukokat is számítjuk, és bokharok, a későbbi hont észak -nyugotra általában a tatárság t. i. mind a független keleti, vagy turkestáni mind az ázsiai orosz birodalomhoz kapcsolt tatárság ú. m. bocharok, uzbekek, taskendek, khivaiak, kirgizek, turkmannok, baskírok, karakalpakok, nógaiak, csuvasok, jakutok stb. s hazánkban a Duna s Tiszamentében a magyarok lakják. Hogy ennyi századok és több vegyülések folytán a különböző ivadékok testalkata s arcvonásai némi változást szenvedtek, épen nem csodálhatjuk. Kiegészítésül ,hungarus' nevünk és fajunk egyik alkotójáról a régi ugorokról is legyen szabad Deguignes után némely dolgokat elmondani.

Az uigur v. ugor v. igur népség kevéssel Kr. sz. előtt Turfán tartománya, a mai Kis - Bokhara északkeleti része körül (noha Cannabich földrajza szerint a sínaiak az egész Kis-Bocharát is nevezték Turfánnak) két fő csoportra oszlott, s két külön királyságot (északit és délit) alkotott. A sínaiak az egészet Kao-csam vagy Cse-szü néven nevezték, különösen a délit (hozzájok közelebb állót Tzien-cse-szü (első Cse -szü), az északit Heuceszü (másik Cse-szü) néven. Mind kettő hol a hunnok, hol a sínaiak felsősége alatt állott, majd egygyé olvadván közös fejedelmet választottak, kinek Idi-kütt nevet adtak, mely név azt teszi Isteni követ (Gesandter Gottes I. Kötet, 293. lap. vagy Gesandter des Geistes III. kötet 28. l.). Deguignes ezek lakhelyeit összevetvén a Ptolemäus által leirtakkal, azt mondja, hogy a Ptolemäusnál eléforduló Szizigek (Siziges) ugyanazok az igurokkal, kik is az Anniber nevű nép között (kiken Deguignes szerint a hunnok értendők , tehát: hunn ember?) és Akszu között laktanak. Abulghazi khán, ki a XVII. században tatár történelmi munkát írt, azt mondja, hogy az északi uigurok on-uigur (azaz tíz uigur), a déliek pedig tokosz-uigur (kilencz uigur) nevet viseltek (dokuz tatárul am. kilencz), tíz, illetőleg kilencz folyóvizeiktől. Azonban Abulgazi majd két ezer éves dolgokat írván le, s ezek közt, mint ily hosszú korfolyam után másképp nem is lehet, számtalan mesét szövév munkájába, ha fölteszszük is, hogy azon nevek a régi időben valósággal fennállottak, melyekről Deguignes sem mondja, hogy a sínaiak ismerték volna, mi inkább azt hisszük, hogy itt is az on-uigur hunn-uigurt, és a tokosz-uigur betűátvetéssel khataj, azaz sínai uigurt jelentett, mert amazok a hunnokkal ezek pedig a sínaiakkal valának közelebbi szomszédságban és viszonyban. De volt legyen a dolog bármiként is, annyi igaz, mint föntebb is megérintők, hogy az uigurok egy része a hunnoknak mind ősi hazájukból kiköltözésök alkalmával, mind későbbben szintén a hunnokhoz csatlakozott, és utóbb is e népcsoport egy része szintén a Volga mellett honolt; úgy hogy némely írótól, pl. Jornandestól, itt, is on -ogur, Menandertől pedig csak uigur néven neveztetnek, amidőn a tíz folyamról neveztetésnek semmi alapja nincsen. Azonban egy részöket még a mogulok korában is, ú. m. a XIII. században, Idikütt fejedelmeik alatt ősi hazájokban - Turfánban - találjuk (német fordításban III. kötet 28.

1.). Az uigur szó Deguignes szerint segélőt (németül: Helfer, ogh -mak-tól? mely am. dörzsölni, simogatni), mások szerint pedig szövetségest jelentene, a honnan úgy vélekednek, hogy on-uigur, tíz szövetséges', ut-igur ,öt szövetséges', kutr-igur vagy szerintök kut-igur (de ez alak nincs Deguignesben) ,hat szövetséges' értelemmel birna stb. De ez egészen önkényes föltevésen alapszik. A mai uigurok Berezine szerint a tatár nyelv egyik szójárását beszél. Megjegyzendő, hogy az uigurok v. iguroktól Deguignes megkülönbözteti az ogorokat másképp abarokat vagy avarokat, s itt ismét az igazi

avaroktól a nem igazi avarokat vagyis várkhúnokat. Egyébiránt nem mellőzhetjük azon feltűnő körülményt, hogy a törökben ugor épen azt jelenti amit (Beregszászi szerént) s persa madsara v. madsarai t. i. végzet. sors, szerencse.

Ezek után a magyar olvasót érdekelni fogja, vajjon elsőben ha azon több száz név között, melyek a hunnok egész történelmében eléjőnek, nem lehetne-e magyar vagy legalább a magyarhoz hasonló szókra akadni; másodsor, nem lehetne-e a ‚magyar‘ névnek is nyomára, sőt jelentésére találni. Ami az elsőt illeti: a sínai írók vagy a maguk módja szerént nevezték el a helyeket és személyeket, pl. a római illetőleg bizanci birodalmat Ta-tsin néven nevezik, mely az ő nyelvökön am. Nagy -Sína, azaz nagy mint Sína; vagy pedig kiejtésök különössége miatt, kivált pedig szóhangjaik hiányában (mint a HÚN vagy HUNN czikk alatt megjegyzők) a szókat úgy elferdítették, hogy csak a tárgynak másunnan lehető földérítése után lehet rájuk ismerni, pl. tu -kue v. tu-kuie nálok am. turk v. türk, minthogy nyelvökben r nem levén azt itt elhagyják; Ki-li-ki-sze am. Kerkisz vagy Czirkasz, melyben az r-et l betűvel cserélik fel; A -teszui am. Atel vize, melyben az l-t is elhagyják, mert nálok a szótag mássalhangzón nem végződhetik. Sokszor pedig egészen hibásan is értelmezik a szókat, pl. Abulfaradge mogul író ‚Dsengiz‘ khánról azt mondja, hogy dsin a mogul nyelvben am. nagy és ghiz a felső fok (superlativus) képzője; e szót a sínaiak Csing-kisze-nek írják és valamely mesés madár hangjának tartják. Mindazáltal találunk mind némely helynevekre, melyek nálunk még most is megvannak, mind más szókra, melyeknek értelme, sőt sokszor hunn alakja és jelentése is világosan kifejeztetik. Ilyen nevek:

Tatan, Neumann szerént Tata a hunnok ős lakhelye és tulajdonképeni birodalma (talán innen eredett a tatár szó); nálunk is eléjön Tata mezőváros.

Khatai a sínai birodalom régi neve; nálunk többszörösen eléjőnek Káta helynevek.

Igur népség; nálunk eléjön Igar nevű helység a Tisza mellékén.

Lop nevű tó; nálunk eléjön lóp, pl. az ecsedi lóp.

Gobi vagy Kobi nevű nagy sivatag; nálunk egyezik kopár szóval, vagyis ennek kop gyökével.

Csen-ju vagy tan-ju szó így értelmeztetik: Sohn des Himmels vagy Sohn Gottes, tehát istenfű; minden esetre hihetőbb mint a Deguignes felhozta Csemli -koto-tanju. A csenju fejedelem két legfőbb tisztjének neve sínai nyelven hien -vam (melyben vam bán-nal egyezik), hunn nyelven:

Tusi am. weiser König, tehát tudó.

Mete a hunnok leghatalmasb fejedelmének neve (uralkodott Kr. sz. előtt 209 -től 174 -ig); eléjön Erdélyben: Metehegy-patak. Neumann ugyan egy kissé másképp olvassa; de mi inkább Deguignes olvasása mellett maradunk, ki előtt már egy sínai és egy francia tudós halt be ezen buvárlatokba. Punu a legyőzött északi hunnoknak tudva levő utolsó fejedelme a csagataj buna szóval, mely am. avult, régi, és kissé távolabb a magyar vén s még jobban a magyar béna szóvalegyezik.

Idi-kütt, az egyesült igur nép fejedelmének neve, mely így értelmeztetik: Gesandter Gottes, tehát isteni követ; legalább kütt és követ azonosságát senki sem vonhatja kétségbe. Gheük-topa így értelmeztetik: blauer Hügel, tehát magyarul: kék domb; egyébiránt amaz a tatár nyelvhez még közelebb áll.

Altai (hegy), sínai nyelven kin (sán) am. arany (hegy), török-tatár nyelven altun v. altd'n am. arany. Ki-lo-man, sínai nyelven Tien-san így értelmeztetik: Himmelsberg, tehát égihalom; legalább ki és égi azonosak.

Kerai, e szó előfordul a krími és kazáni tatár fejedelmek neveinél a khán szó mellett, a kétségen kívül am. király, pl. Hadzi kerai khán, Mengheli keraí khán, Szahil keraí khán stb. A III. kötetben (463. l.). magánosan is előjön: Edi-kerai, König von Astrakan, Duletkerai Khan von Krim stb. V. ö. KIRÁLY.

Mokán, a turk birodalom kezdetén a VI. században egyik leghatalmasabb khán neve; egyezik a magyar mokány szóval.

Müsztag, így értelmeztetik: Schneeberg (sínai nyelven: szíue-san), s az mondatik, hogy musz tatár nyelven am. hó (havas?) és tag am. hegy, melyhez közel áll a magyar dag. Általában a tatár nyelv az ismeretes nyelvek közt, nem pusztán a számneveket, hanem mindent összevéve, legközelebb áll a magyar nyelvhez, miről csak akkor fogunk teljesen meggyőződhetni, ha Vámbéry társunk idevágó munkái világot látandanak; ami Deguignes buvárlatait annál inkább fogja igazolni, mert ő s általában az ő kora e két nyelv rokonságáról mit sem tudott, mégis a tényekből a két nép rokonságáról győződött meg. Ha magunk forgathatnók ama sínai kútfőket, talán több nyelvhasonlatra találánk. A Hunnivar szó, melyet már mások is felhoztak, előfordul Jornandes VI. századbeli goth írónál, melyet Procopius kortársa latinul 'csatrum vetus hunnorum' szókkal deákosít (Toldy Ferencz); újabban pedig Neumann németül 'Hunnenwarte' szóval fordít; noha mások, például Beregszászi, ezen értelmet tagadják.

Ami a 'magyar' szót illeti, ehez nemcsak hasonlót találunk a mudgala vagy mudgara szóban, melyhez még közelebb áll törökül madsar, s a francziánál, ha a mi betűhangjainkat akarja utánozni madjar, azaz madzsar, s mely egyik legújabb író után mint a fehér hunnok neve fordul elé egy régi hindu nyelvemlékben (l. HUN v. HUNN); hanem előjön a VI. században, mint a fenmaradt hunnoknak (a Bosphorusban - mai Krimben -, hol később a khazárok tűnnek fel) egyik fejedelme Muager -es néven (I. kötet 442. l.), melyből ha az es görögös végzet elmarad, csaknem tisztán a régiesen moger-nek irt név áll elé. Neumann véleménye, hogy a 'magyar' név a baskir v. baskar szóból módosult. Az ő szavai "Das Mischlingsvolk der Baschkiren, welches an den südlichen Ausgängen des Uralgebirges sitzt und türkisch spricht (igazabban tatárul), war ursprünglich, wie es scheint, näher den Ungern verwandt, als die andern finnischen Stämme; ja es könnte wohl der Name Batschar oder Matschar ursprünglich ein und derselbe sein. Noch in der Mitte des dreizehnten Jahrhunderts glich ihre Sprache vollkommen der ungerischen, wesshalb das Land, wo sie damals sassen, nach den Erzählungen christlicher Sendboten, Gross-Ungern genannt wurde." De ezek, mint Julianusból tudjuk, magyaroknak, és nem baskiroknak nevezték magukat, s Neumann, mint látjuk, csak föltevésből indul ki. Alább ezen megjegyzést teszi: "Die Mazaroi des Constantin de Administratione Imperii C. 37. dürfen nicht mit den Magyaren verwechselt werden; das Wort ist sicherlich, wie aus dem Zusammenhange erhellet, verschrieben für Cazaroi." De bajos ám a kútfőket tetszés szerént igazítgatni. Egyébiránt (a khazárok v. kozárokról alább levén szó), a baskirokat Deguignes is tatár népségnek (tehát a hunnokkal egy eredetűnek) mondja. - Részünkről a baskir és önkényesen fölvetett bacsar szók közti különbséget is mellőzve, még közelebbi hangrokonságot találunk a 'bochar' szóban, mely népség Deguignes szerént is (III. k. 477. l.) régi tatártörzs, s mint a többieknél műveltebb, még ma is előjön mind a hunnok ős lakhelyén a Mongolságban, mind a volt fehér hunnok hazájában, Nagy- és Kis-Bocharában. Vagy talán bochar és baskir is egyek volnának? Mi ugyan a baskiroknak a magyarokkal egynyelvűségét, legalább nyelvrokonságát épen nem vonjuk kétségbe, de nyelvünknek, néhány egyes idegen szót kivéve, milyenek minden nyelvben vannak a világon, akár szógyökei bőségét,

és nagy részben természeti hang- és alakutánzó sajátosságát, akár egész szerkezete tisztaságát és oly átlátszóságát, hogy minden ízecskéje, porczikája még most is fennálló, vagy könnyen fölfedezhető értelemmel bír, tekintve, ennek kevertsége ellen, mit Adelung is állít Mithridatesében, e szótár alapján is határozottan tiltakozunk. (V. ö. MAGYAR NYELV).

Ha már mások jogosultaknak hiszik magukat, hogy nemzetünk neveit (a ,hungarus' névvel együtt) értelmezzék, szabad legyen nekünk is a történelmünkhöz oly közel álló baskir névről szintén elmondani véleményünket. Baska a tatár -törökben ma is azt teszi: más, másik, tehát mint látjuk, a tatár-török és magyar itt is tökéletesen egyeznek. A kir szótagban pedig ki tagadhatná az ,igur' szóval való rokonságot, sőt azonosságot; tehát baskir sem több, sem kevesebb, mint más-igur, másik-igur, vagy ha tetszik, törökösen baska-igur, baskigur. Szó szerént épen az, a mi a sínai heu-cse-szü, vagyis más néven az on-ugur, főntebbi értelmezésünk szerént: hun-ugur, északi uigur. Kár! hogy Deguignes azon kívül, hogy őket tatárivadéknak mondja, kik az orosz hódítás előtt (a XVI. században) a Kazán királyságot birták, oly keveset ír történelmükről. A többek közt kitűnő lovagoknak, vité zeknek, és csodálatra méltó íjászoknak festi őket. - Neumann a ,hun-jo' vagy ,hún' névről azt véli, hogy az embert jelentene (welcher - t. i. Name - wahrscheinlich Menschen bedeutet), de nem mondja, hogy micsoda nyelven. Ha más nemzetbeli írók, más, de nem magyar nyelven, a ,hunn' névhez oly hasonló szót találnának, mint a magyar hon, vagy tájdivatosan: honn, melytől honi v. honni (vaterländisch, Landesmann) származik, s melyet ,honnyi'-nak nálunk nemcsak mondanak, hanem írnak is (Georch: Honnyi törvény), az egész írói világ térdet fejet hajtana e származtatásnak; de nálunk legfőlebb gáncsra számíthatunk. - Beregszászi Pál a ,magyar' szót vagy a ,mogol'-ból, vagy az arab ,mohadsir'-ból származtatja. Annyi igaz, hogy Deguignes az I. században meghasonlott hunnok egész északi csoportját is némely hagyományok nyomán már mogoloknak is hívja, mindazáltal a meséskort mellőzve, tulajdonképen csak a XIII. században Dsengiz-khán alatt tűnik fel a mogolok neve és hatalma; őseink pedig a IX. században saját nyelvökön má r nem más mint magyarok neve alatt telepednek le mostani hazánkban. Megjegyzendőnek véljük, hogy a ,mogol' (v. ,mongol') szó Deguignes szerént am. mungl, mely sínai nyelven is mung, s jelentése a német fordítás szerént: traurig, tehát mogorva. Hogy az arab ,mohadsir'-ból, mely kiköltözöttet jelent, vettük volna e szót, még kevésbé hihető. - Némelyek az ,ugor' nevet veszik alapul, azt mondván, hogy ez csupán egy ajakhang elötételével csaknem teljesen egyezik a régi moger szóval, sőt az onogur változatban már az m-mel rokon n is befoglaltatik.

A pusztá föltevéseket mellőzve, ide igtatjuk hogy Konstantinusnál egy különös neve is jön elé a magyar nemzet egyik ágának, mely keletre huzódott: szabartoi aszphaloi. Hunfalvy Pál társunk azon nézetben van, hogy az első szó magyar s am. szabadok, a másik pedig a görögben amannak némileg magyarázója, helyesebben: aszphaleisz. Lehetne talán az első szót szabírok -nak is venni, kik Deguignes szerént szintén hunn nép valának, kik különösen a VI. században a magyar-türk lakhelyekről előtörve Armeniát, Kappadociát Galatiát, Pontust stb. pusztították. (I. kötet 441. l.); amely esetben az asjalhv szó inkább jelző (attributum) volna és igazi jelentésében (biztos, szilárd) állana; tehát az egész annyit tenne: biztos vagy szilárd szabírok. - A ,magyar' nevezetre nézve, hogy befejezzük e hosszúra nyúlt cikket, még a khazarok vagy a magyar helynevek után ítélve, kozárok, Deguignes szerént is khozárok rövid történelmére van szükségünk

(szintén Deguignes után). Mert ezeknek egyik népcsoportjánál jön elé legtisztábban a ,magyar' szó görög írással: megerh megeré v. megeri, (azaz a régies magyari). T. i. Attila halála után nagy számú hunn népség keresett ismét a Tanais (máskép: Don) és Volga között egy részről mint előbbi lakhelyükön, más részről mint ott maradt rokonaik honában menedéket, kikhez ismét több igur csoport csatlakozott, (I. k. 438. l.); de akik mindnyájan részint a most már hatalmassá vált turk nép fensősége alatt állottak, részint ezekkel öszveelegyedtek, és különböző neveze teket vévén föl, az európaiak előtt különböző nevek alatt lettek ismeretesekké. Ilyenek valának főleg a VII. és VIII. században feltűnt khozárok, magyarok, besenyők és úzok. A khozár (a sínai íróknál kosza) nép, a régebben úgynevezett ,Chersonesus tauricá'-ban (mai Krimmben) s általán a Georgiától északra fekvő tartományokban székeltek, (róluk kapta nevét a Káspi tenger, melyet a törökök ma is Khazer denizi-nek hívnak), és a belső nyugtalanságok miatt ismét több törzsre oszolt, noha ugyanazon egy nemzet vala. Ezen új törzsek voltak különösen a kabarokon, honi íróink szerint kóborokon kívül (kik későbbben ismét a magyarokkal, Konstantin szerint türkökkel egyesültek), honi íróink leírása szerint: Nyék, Megyer, Kürtgyarmat, Tarján, Jenő, Kara és Kaza törzsek, de m int Deguignes mondja, valamennyien khozár, illetőleg turk, tehát hunn eredetű népségek (Bevezetés 273, 279. I. kötet 632 -635, lapokon); innen már hazai íróink is a Konstantin khazarjait és a névtelen jegyző kúnjait, kiket ismét az orosz írók palócizoknak hívnak, azonosaknak tartják; Konstantin pedig világosan is bizonyítja, hogy a kozár-kabaroknak saját szójárásuk vala, és erre megtanították a magyarokat is, de amazok a magyarok másik nyelvét is beszélték (azaz szójárását - mert csak erről lehet szó). Immár ezen hét, illetőleg nyolcz törzs között a magyarról azt mondja Neumann is föntebbi koszorús munkájában, hogy a megere népcsoport vagy már korábbi időtől fogva a legkitünőbb volt, vagy későbbben a fejedelmi család nemzetsége lett, s azért az öszves népség magyar nevet vón fel (79. lapon). És ime itt tűnik fel leggyönyörűbben és kétségbevonhatlanul föntebbi szószármaztatásnak: mag - erő (Kernmacht vagy Kernvolk). Talán innen magyarázandó a magyar nép jellemének, amennyire a történelem emlékezik, egyik fővonása is, mely a rátartósság, ha tetszik, büszkeség, s melyet főleg a ,magyar' névben helyez.

"Ez hát nemes büszkeségünk,
Melyről annyszor mesélünk?"

Petőfy.

Egyébiránt a magyar jellem még másik két főbb sajátságát, t. i. egyfelül ahhoz, amit övének tart, makacs ragaszkodását, más felül kedélyességét a költő ezen verse foglalja magában.

"Természete a magyarnak,
Hogy jussait nem hagyja,
De ha vele bánni tudnak,
Az ingét is od'adja."

SZÉKELY

(szék-el-ő) fn. és mn. tt. székely-t, tb., ~ők, harm. szr. ~e. Köz ismeretű, és általán divatos értelemben magyareMBER, ki az erdélyi székelyföldnek lakosa s az úgy nevezett székely nemzet ivadéka, tagja. Aranyosszéki, csikszéki, marosszéki, udvarhelyi, háromszéki stb. székely. Székely fő ember. Lófő székely (lovasszéki) siculus equestris, primipilus. Székely darabant, siculus pedestris, pyxidarius. A hagyomány őket Atilla hűnjaitól származtatja, vagyis a hűn birodalom felbomlása után az erdélyi bércekbe vonult hűn maradványoknak tartja.

"Óh e várak s őseid sírhalma
Kérdik tőlem: hol Attila népe?
Él-e még a székely? s ha él, merre
Szabadsága, neve, dicsősége?"
Gyulai.

Melléknévileg: székely népnyelv, székely népszokás, székely öltözet, székely népdal, székely népmese. 2) Így nevezettek hajdan országunk némely határőrei is: siculi, speculatores; sőt némely régi iratokban általán más közönséges örök is pl. 1558-ból (Régi Magyar Nyelvelmékek II. kötet 311. lapon): "Az erdő Regéczhez való, ha az székelyek ott tanálnak, bevisznek bennökököt."

A 'székely' szó úgy tekinthető, mint igerészesülő t. i. székelő, aki székkal, állandó teleppel bir valamely helyütt, talán ellentétben a csangó (= csapongó-), vagy palócz (= ballócz- vagy ballogócz-)tól. Ezen elemzést bizonyítja azon körülmény is, hogy a székelyeknél a megyék székeknek (mintegy telepeknek) hívatnak. 'Székelő'-ből hangváltozattal lett székeli, székely, mint seregelő-ből seregély, erdőelő-ből erdély; hüvelő-ből hüvely azaz övelő, t. i. bizonyos testnek tokja; törköelő-ből törköly, a sajtó alá tett szőlőnek, vagy más testnek öszvetört részei; szipoló-ból szipoly, bökölő-ből bököly bögyöly stb., Arab nyelven szeken (szék, lakhely), szákin, székelő, vagyis lakó, lakos (incola), többese: szekene, székelő, lakók (Zenker Szótárában) mind hangokban, mind jelentésben közel járnak a székely szóhoz. Semmi esetre sem igazolható Engel történésznek a szökő szóból származtatása, minthogy a székely szó törzsében állandóan hosszú önhangzó van, mi a szökik igében soha sem fordul elé. Nagyobb figyelmet látszik érdemelni azon körülmény, hogy Herodot szerént a persák a skythákat szakai vagy szakaj (Sakai, accusativus: SaxaV) néven nevezték, amit átiratokban szakā alakban adnak vissza. Kézai Simonnál zakuli am. Székelyek.

~SZ (2)

j helyett parancsoló és kapcsoló mód képzője ezen esetekben: 1) ha az ige végű hangja sz, pl. fürkészs, halászs, madarászs; kivételek némely rendhagyók: tesz, vesz, hisz stb., 2) ha az ige sz hangokon végződik, a t kiesik, pl. szakasz, ereszs; 3) a tárgyi ragozásban, de csak a parancsoló mód 2-ik személyében maga az sz képző is kimarad, pl. szakasz-d, ereszs-d; de ezek csak rövidítvények ezek helyett: szakasz-sz-ad, ereszs-sz-ed, és a többi személyekben az sz mindenütt meg is marad: szakasz-sz-am, szakasz-sz-a, szakasz-sz-uk, szakasz-sz-átok, szakasz-sz-ák; melyek régebben j képzővel használtattak: szakasz-j-am, szakasz-j-ad, szakasz-j-a stb. valamint az l-ső pont alattiak is: fürkészs-j, madarászs-j.

SZA (1)

elvont gyökelem, mennyiben bizonyos értelemre nézve rokon szók alapját képezi, milyenek az elválásra, a részeknek egymástól távolodására vonatkozók, ú. m. szab., szak, szana. Rokon vele a ta, melyből tár (nyit) tág, tát, táv, távol eredtek, továbbá a vékonyhangú sze gyök, ezen származékaiban, szét, szél (margo) széled, széd, szédőleg, keményebb hangon té, honnan té, téved, tévelyeg, té-tova, tél-túl, tép származtak. Ide tartozik a félszaku távolodásra vonatkozó csa, nagy számu családjával együtt. V. ö. CSA.

SZAK

fn. tt. szak-ot, harm. szr. ~a. 1) Rész, mely úgy tűnik föl elménkben, mintha bizonyos egésztől, vagy töb., hasonló nemüektől el volna választva, metszve, vágva, szabva stb. Ezen alapfogalom rejlik a szakad, szakaszt, szakgat, szakos, szakócza, szakmány v. szakvány származékokban. Szakká tenni (Kresznericsnél) am. részekre törni, tépni, szabni, hasítani; szakká válik, szakká leszen am. összenyomódik, törődik. Szak a könyvben, iratban am. a görög-latin paragraphus. Ezen öszvetett szóban: erőszak jelent tehetséget, vagy törekvést, melynél fogva erőnkent mintegy szétbomlásig megfeszítjük, vagyis, mint mondani szokás, ha török, szakad is, vagy erő szakadtáig elszánjuk magunkat a végrehajtásra. 2) Gyümölcsből való pép, kása, mely zúzás, törés, csömöszölés, vagyis részecskékre szakasztás által készül. Ez értelemben egyezik vele az íz, pl. szilvaíz, baraczkíz, azaz, lekvár, ízzé zuzott szilva, baraczk, minthogy az íz nem csak ínyekre ható érzést, hanem apró részecskéket is jelent. A föntebbi "szakká teszem" "szakká leszen" közelebb e jelentésre is vonatkozhatik. 3) Az időből, mint valami folytonos egészből elvont kisebb-nagyobb folyamrész. A tavasz, nyár, ősz, tél az évnek szakai. A nap a hétnek heted szaka. Az óra a napnak huszonnegyed szaka. Korszak. Időszak. Ifjúsági, férfikori, vénségi időszak. Évszak. Fördőszak. Továbbá bizonyos idő folyama alatt történt dolgok öszvege. Árpádok korszaka. Keresztes háboruk korszaka. - Ezen kérdésre mikor? határozói sajátságos szerkezete van ezen kifejezésekben: éjt-szaka, napot-szaka, hetetszaka (az Érsekújvári codexben), nyarat-szaka, telet-szaka, s am. éji időnek, hétnek, nyárnak, télnek folytatában; mintha volna: éj-idő-szaka, nyár-idő-szaka, miknek elemzésére nézve I. NAPOTSZAKA, és NYARATSZAKA. 4) Jelenti az égtájnak, illetőleg látkörnek egy-egy külön gondolt részét. Éjszak, keletszak, délszak, nyugotszak, (septemtrio, oriens, meridies, occidens). Általában csak az 'éjszak' divatos, melytől különböznek: éj-szaka és éjt-szaka. 5) Ezen öszvetételben, félszak am. a rendes egészhez képest fél alak. Félszakra épített háztető, mely csak egyik oldalról emelkedik föl. Félszakra fordítani az ekét, azaz, oldalast, nem egész talpára állítani. 6) Átv. ért. valamely társadalmi, ügyességi vagy szellemi egésznek része. Hivatalok különféle szakai. A tisztviselőt más szakba tenni át. A tudományok vagy művészetek egy vagy több szakában jártasnak lenni. Ez a bölcsészeti, az a történelmi szakhoz tartozik. A tudományos értekezéseket szakok szerint osztályozni. Minden tudományszakból egy-egy pályakérdést hirdetni. - Egyébiránt legközelebb áll hozzá a magyar szeg, továbbá idegen nyelvekben a csagataj szak-mak (vág-ni), a szanszkrit szagh gyök, honnan a latin sec-o, s innen sectio, segmen, ismét a török és csagataj szök-mek (elválasztani, darabokra, részekre osztani) stb. Gyökeleme: sza, honnan szab szó is am. részekre oszt; a törökben is szap-mak am. szab-ni, vág-ni, bevág-ni. V. ö. SZAB.

SZAKA (1)

(szak-a) fn. tt. szaká-t. 1) Egyegy elvált rész valamiből, pl. a kerék talpáról abroncsrovásból kitört vagy kihullott vagy kivágott darabka, rovaték. Különösen a székelyeknél divatos. Szakát vetett kerék vagy abroncs. Vágj szakát neki t. i. rovatéket az abroncsnak. (Kriza J.). Máskép: szakáj. - Ez értelemben nem egyéb., mint a önhangzóval v. utóhangzással megtoldott szak, milyenek máj mája, zúz zúza, bog boga, rongy rongya. 2) A nyaknak csomója, vagy úgynevezett Ádám almája, továbbá az áll alatti kövér dudoruság; máskép: toka, s úgy látszik, hogy ennek csak módosított alakja, és rokon hozzá dag, dagály. Nagy szakáju kövér ember (Szabó Dávid). 3) Görvélyféle nyavalya némely állatok pl. disznók, juhok torkában. Disznószaka = csík, torokfájás (Szabó Dávid). Szakája lett a disznónak - az ínye szélén, ajakán. (Kriza J.). Ez értelemben is a tokával áll gyökhangi és fogalmi rokonságban. 4) Növénynem a tízhímeseek seregéből és ötányások rendjéből; csészéje öt metszésű; bokkrétája öt szirmu; pilise a magzat tövén öt pikkelyes; tokja öt. Virági többnyire sárgák. Fajai részént lapos, részént hengeres levelűk. (Sedum). Fajai közül említést érdemelnek: bablevelű szaka (s. telephium), köz névvel: bablevelűfű, kövérű, varjubab, szerelem taplója; heverő szaka (s. anacampseros), köz névvel: szerelemterjesztőfű; borsos szaka (s. acre), köz névvel: bárány- vagy egércsecsfű, szakafű; hatszegű szaka (s. sexangulare); fejer szaka (s. album), köz névvel: kicsin fűfű stb.

TATÁR

fn. és mn. tt. tatár-t, tb. ~ok. Ingadozó jelentésű néprözeget, melyet a keleti és nyugoti történetírók és ethnographok most szűkebb majd tágabb értelemben használnak; amely név illetőleg népség pedig bennünket sokkal közelebb érdekel, mint többnyire vélik, ha tudni fogjuk, hogy e név a régi korban a görög skütha névvel azonos, hogy a sínai annalisok a húnok bírták ázsiai fennsíkságot tatárságnak is hívják, s a sínaiak ma is a mongolokat, mandsukat és rokon népeket általában tatároknak nevezik stb. stb. Ezért jónak láttuk Adelung Mithridatése, továbbá Castrén (Ethnographische Vorlesungen über die altaischen Völker. Petersburg 1857.), az Allgemeine Deutsche Real-Encyclopädie (1868.) és Müller Miksa (Vorlesungen über die Wissenschaft der Sprache) után itt egy rövid ismertetést adni. Adelung mondja: "Azon nagy nép, melyet mi törököknek vagy tatároknak hívunk, Mózesnél és az araboknál, legalább annak délibb része Magog néven neveztetett. A görögök őket a skütha (scythia, magyaros kiejtéssel szittyia) név alatt értették. Nagy sokasága, állhatlansága, és vad hősiessége által bizonyára már a legrégebb időben nagy változásokat okozott. A közép korban az V-ik század óta a bolgárok, khazarok, úzok, besenyők (pecsenegek) stb. neve alatt háborgatta e nép mind Ázsiát mind keleti Európát. Tatár név alatt egy része csak Batunak Magyarországra betörése után lön ismeretes. Az arabok és persák kevésbé ismerik e nevet. Azonban Abulgházi írja, hogy egy csapatjuk már az előtt is viselte e nevet. Valószínűleg a sínaiaktól származik e név, kik nomád szomszédait Tata v. Ta-dze néven nevezik. S innen van, hogy régebben e névnek ép oly terjedelmet tulajdonítottak, mint a görögök a skütha névnek (így Müller M. is), és minden harcziás és rabló természetű nomádokat közép Ázsiában a keleti tengertől a kaspi tengerig, következőleg a mandsukat és mongolokat is tatár néven neveztek s egész nagy földterületet Nagy tatárságnak hívták" stb. Lássuk részletesebben a fönt említett újabb műveket, melyek kiválólag nyelvtörténeti tekintetben érdekesek. "Eredetileg mongol néptörzslet jelentvén és e névvel néprajzi tekintetben azonos levén, a mongoloknak hódításai folytán a XIII. században a tatár név gyűnév lett, melylyel (épen úgy mint a frankok neve Nagy Károly és a frankok uralma után a nyugot-európai népek általános jelölésére szolgált) nemcsak a tulajdonképeni tatárokat vagy mongolokat, hanem a hatalmuk alatt állott rokon és hasonló népeket is jelezték. (Csakhogy Európában szójátékból a régiek 'Tartarus' [= alvilág] szava után őket tartárok-nak vagyis alvilágiaknak,

alvilágból jötteknek nevezték el. De Magyarországon tisztán megmaradt a 'tatár' név). Innen történt, hogy főleg testi alkat tekintetében ugyan különböző, de nyelvre nézve bensőleg rokon három nép: a mongolok, tungúzok és turkok, a tatárok neve alatt értve, azok történetében a tatárok története is bennfoglaltatik. Mai korban a tatár név kettős vonatkozásban használtatik: egyszer a felső ázsiai (altaji) népség- és nyelvtörzs jelölésére, aztán különösen mint egyes meghatározott népségek nevezete. A tatár vagy altai nyelvtörzs, másképp uralaltaji, ugor-tatár (Müllernél is), vagy (északi) turáni a ragozó nyelvekhez számítottatik. Őshazájául az Altai hegység tájékán létező fennsíkságot gyanítják. E nyelv birodalma, az indógermán által többképen megszakasztva, a japáni tengertől egész Bécsig (értve a magyarokat) és Chistianáig (értve a finneket, lappokat), és az északi jeges tengertől Tibetig s a kisázsiai tengerpartig terjed. Az ehhez tartozó nyelvek között, melyek egymás között nincsenek oly közel rokonságban mint az indo-európaiak, a legkeletibb (ú. m. a mandsu) a legcsekélyebb (szerintünk helyesebben: legegyszerűbb; lásd: SZEMÉLYNÉVMÁS), ellenben a legnyugotibb (a finn) legmagasabb (helyesebben: legbonyolultabb) nyelvtani képzettséget mutat. Mindazáltal a nyelvtani szerkezetbe mélyen bevágó tetemes különbségek mellett bírnak a tatár (v. altaji)-nyelvek több igen jellemző közös sajátossággal. Mással- és önhangzók a szótagban egyaránt jogosulvák, ezért azonagy szótagban több mássalhangzó (t. i. a szótag elején) elé nem fordulhat. Az önhangzók között a harmonia (hangegyezmény) törvénye uralkodik, minélfogva e nyelvek kemény (mély) és lágy (magas) önhangzókat ugyanazon szóban nem tűrnek. A szórészecskéknek (- particuláknak, melyek alatt főleg a kötszók értetnek -) szegénységét (mit a magyarról nem lehet mondani) pótolja a származéki alakok (ragok és képzők) gazdagsága, és a körmondatok alakításában ismétlődnek a szóképzés törvényei, úgy hogy a mondatok nem fűződnek egymásba mint az indogermán nyelvekben, hanem mindenik mondat mintegy ragasztékként viszonyul a másikhoz. A tatártörzs két fő csoportra ágazik. Az első tartalmazza a szűkebb értelemben vett tatár nyelveket. Ide tartozik 1) a tungúzi, melyet beszélnek az orosz birodalombeli tungúzok Jeniseitől az Okhoczki tengerig, és az irodalmi nyelvre emelkedett mandsu, a mandsuknál vagyis a sinai birodalombeli tungúzoknál. 2) A mongol, mely háromfelé oszlik, a) keleti mongol ágra (Mongolhonban a nép őstelepén), b) nyugoti vagy kalmuk ágra (a nyugoti felső Ázsia térs pusztáin és a Volga alsó mellékén), c) északi v. burját Kowalewszkinél: burját ágra (a Baikal tótól délre fekvő hegyes vidéken). 3) A török az adriai tengertől a Lena-torkolaton túl; legtisztábban tűnik elé az uiguroknál; leginkább persa, arab és európai befolyásoknál fogva vegyesen az ozmánoknál Konstantinápolyban; és három nagy csoportra válik, melyek ismét mintegy húsz szójárást (pl. uigur, komán, üzбек, turkomak, kirgíz, baskír, krimm, nogai stb.) foglalnak magokban. Ide csatlakoznak az északkeleten elszórt jakutok a Lénánál. A tatár nyelvek másik főcsoportját teszik a finn nyelvek, csúd, ugor, urali nyelvek neve alatt is együvé sorolva. Itt öt csoportot különböztetnek meg: 1) a samojéd csoportot a Pecsora, Ob, és Jenisei torkolatainál, a közép Obnál és felső Jeniseinél is; ez leginkább látszik eltérni a finn jellemtől; 2) az ugor csoportot az osztyákok, vogulok és magyarok nyelvével; 3) a bulgár csoportot, melyhez a cseremdszek és mordvinek tartoznak; azonban a csuvasok a tatár nyelvre mentek által; 4) a permi csoportot, mely a permi, szurján és votják népeket foglalja magában; 5) a szűkebb értelemben vett finn csoportot a finn vagy szuómi (szuomalainen), észt, lív, lapp és vót népek nyelvével. Jelentékeny saját irodalmat csak a finn fejtett ki; egyébiránt csak a nyugoteurópai befolyások alatt álló magyarok és moszlem oszmánok állítottak elé valóságos irodalmat. Kevésbé jelentős a buddhizmus által támadt irodalmuk a mandsuk, mongolok és kalmukoknak, valamint a keleti törököknek és tatároknak az arab és persa példaképek után származott irodalma is. Mind ezen népcsaládok, bármennyire különbözzenek is fajban, vallásban és szokásokban, mégis a nyelven kívül közös léttel bírnak történelmi fejlődésükben, eseményeikben s nagy részt többé kevésbé nomád életmódjokban is, úgy hogy a tatár nevezetnek rájuk alkalmazása elegendő alappal bír. A tatár nép- és nyelvtörzshöz tartozó összes egyének száma 34 millióra tétetik. - Különös értelemben véve több egyes népséget hívnak e néven, melyek minthogy testalkatukra nézve többé-kevésbé a mongol fajhoz, nyelvöknél fogva pedig a török népcsaláddal tartoznak, alkalmasint a mongoloknak a török népségekkel nagyobb vagy kisebb vegyüléséből, az elsőbbség uralma idejében keletkeztek, s akiket ez

okból turk-tatár népségeknek hívnak. Ezek a déli Oroszországban és a Kaukázsnál honoló tatárok, nogai, kumück stb. nevek alatt; a volgai tatárok, több kisebb törzsek az alsó Volgánál és Uralnál, lakhelyeiktől vett több külön neveikkel mint kaukázi, úzi tatárok stb.; a turktatárok az Ural, Tom, Ischim és Tobolnál, hasonlóképp nagy részben lakhelyeiktől vett különféle törzsnevezeteikkel, kik között a baskírok az alsó Volgánál, az Uralon, és Kámánál, és a karakalpagok az Aral tó közelében legismertebbek a kirgizek; a sibériai-turktatárok a közép Irtis és a felső Angara alsó folyása között, török-mongol elemekkel vegyes szójárásokkal és mongol testalkattal."

Csodálatos, hogy némely hazai tudósaink ezekre s általán a legelső külföldi tudósok, mint Rotteck, Weber munkáira azt szokták mondani, hogy ezek nem kútfőnyomozók. Hisz az Istenért, ezek sem szoptak semmit az újjokból. És ami különösen az ezen néptörzs régi történelmére vonatkozik, ebben a külföldi tudós világ jobbára a mult században élt Deguignes francia kitűnő író munkáját követi, aki épen ezen történelem nagy részét sínai forrásokból merítette, s munkája címe: "Histoire Generale des Huns, des Turcs, des Mogols et des autres Tartares occidentaux"; s ime itt is látjuk, hogy ,tatár' az általános neve a húnok, turkok és mongoloknak.

A ,tatár' név e törzsnek saját régi történetírója - Abulghazi-Behader - után már a mesés vagy hagyományos korban eléjön, mint Alyndsa khán fiának és Mogul nevű testvérének a neve.

A sínaiaknál, mint főntebb érintők, Tata v. Tadze - Schott Vilmos átírása szerint - T'ä-tsche néven jön elé e nép, s ami különös figyelmet érdemel, ugyanazon írásjegy (melynek egyik alkatrésze a kéz jegye) így is ejtetik: t'ä és azt jelenti: verberare, castigare, tehát ha szabad ezekből okoskodni, e névvel a sínaiak úgy látszik, verekedő, azaz harczias népet jeleznek. A mongol nyelvben is eléfordul e szó mint népség nevezete, és tata-khu am. húz-ni, von-ni, vonszol-ni.